

РОЗВИТОК ДРІБНОТОВАРНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА НА ПОЛТАВЩИНІ ЕПОХИ ВІЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА (1861-1918 РР.)

Проаналізовано основні соціально-економічні та політичні обставини, у яких після аграрних реформ 60-х років XIX ст. функціонувало дрібнотоварне сільськогосподарське виробництво, основу якого складала на Полтавщині козаки, колишні поміщицькі селяни та інші категорії непривілейованих станів. Доведено, що незважаючи на недостатній для успішного господарювання розмір земельних угідь та численні податки і платежі, дрібнотоварне виробництво все ж розвивалось за рахунок максимального використання наявних ресурсів та сторонніх заробітків, поступово витісняючи з аграрного ринку привілейовані стани.

Ключові слова: Полтавщина, дрібнотоварне виробництво, земля, худоба, привілейовані і непривілейовані стани

Однією з характерних рис ринкової економіки є, як відомо, наявність суб'єктів господарювання різних за формою, видом та спеціалізацією, які в ході конкурентної боротьби займають певну нішу в існуючій соціально-економічній системі. Якщо говорити про сучасну Україну, то у її сільськогосподарській галузі поступово викристалізуються дрібні (особисті селянські господарства), середні (фермерського типу) та великі підприємства – від різноманітних товариств з обмеженою відповідальністю до агрохолдингів, у розпорядженні яких знаходяться сотні тисяч гектарів сільськогосподарських угідь. В існуючих економічних дослідженнях стосовно перспектив подальшого розвитку вищезгаданих господарських одиниць чи не найдискусійнішим є питання, яке стосується дрібних товаровиробників. З цієї точки зору певний практичний інтерес становить вивчення умов і перспектив розвитку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва на Полтавщині тієї історичної епохи, коли після скасування у 1861 р. кріпосного права та інших аграрних реформ другої половини XIX – початку XX ст. дрібнотоварне виробництво досить успішно конкурувало з великими поміщицькими господарствами. Не можна сказати що дана проблема з

історії нашого краю є маловивченою. Окрім скромного внеску в історіографію аграрних відносин на Полтавщині 1861-1918 рр. автора цих рядків [16], на увагу дослідників заслуговують праці В. І. Василенка [2], М. В. Рклицького [21], А. Сталінської [25], Л. с. Ліхіної [15], К. Б. Литвака [14], Н. А. Куреньгіна [11], В. В. Бедіна [1] та ряду інших вітчизняних фахівців з історії аграрних відносин українського регіону ХІХ-ХХ ст.

Завдання цієї статті автор бачить у тому, щоб чітко окреслити конкретні соціально-економічні обставини, які у кінцевому результаті і визначали певну регіональну специфіку та перспективи господарювання дрібних сільськогосподарських товаровиробників Полтавської губернії у другій половині ХІХ і на початку ХХ ст., до відомих соціальних потрясінь 1917 р. включно. Вирішальне значення для розвитку сільського господарства нашого краю протягом вищезгаданого періоду, відіграли, звичайно, аграрні реформи 60-х років ХІХ ст. стосовно колишніх поміщицьких та державних селян, на становищі яких перебували після ліквідації наприкінці ХVІІІ ст. автономії Гетьманщини, і так звані «малоросійські козаки» – найчисельніша верства пореформеного полтавського села. За офіційними даними станом на 1863 р. загальна чисельність мешканців Полтавської губернії складала 1 911 442 особи, з яких 970 947 козаків знаходилися у підпорядкуванні Міністерства державних маєтностей, 687 798 – колишні поміщицькі селяни і 29 743 особи відносились до категорії удільних селян. Разом виходить 1 688 488 мешканців, яких законодавство відносило до так званих сільських станів, тобто непривілейованих соціальних груп населення [26, с. 50-51]. Як і слід було чекати, основна маса мешканців Полтавщини (73,2%) після аграрних реформ 60-х років ХІХ ст. займалась сільським господарством, тоді як інша частина або зовсім не мала земельних угідь, або ж їх було недостатньо для забезпечення найнеобхідніших потреб селянської родини. Ця обставина змушувала шукати засоби до існування у якості орендарів поміщицьких маєтків, наймитів або ж займатися кустарним виробництвом. Першим подвірним земським переписом 1882-1889 рр. на Полтавщині було зафіксовано 346 598 дворів, що належали до категорії сільських станів, з яких 59 083 домогосподарі земельних угідь не мали зовсім; менше однієї десятини було у 15 705 дворів; від 1 до 2 дес. – 39 055 дворів; від 2 до 3 дес. – 40 504 двори; від 3 до 6 дес. – 103 144 двори. Отже, 257 491 селянсько-козацька родина (74,3%) належала до найбідніших верств полтавського села, тоді як середньозабезпечених (від 6 до 9 дес.) було 43 753 (12,6%), а заможних – 45 354 (14,1%). Подібна соціальна структура була зафіксована і переписом 1910 р.: біднота – 316 835 дворів (75%), середняки – 45 261 дворів (10,7%); заможні – 60 366 (14,3%) [27, с. 38]. В історичній літературі немає єдиної точки зору щодо

визначення понять «бідняк», «середняк» і «заможний» стосовно Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX ст. Так, наприклад, К.Б.Литвак до складу бідноти відносив лише тих, хто мав орної землі, загальна площа якої складала не більше 3 дес. [14, с. 226], тоді як В. В. Бедін – до 6 дес. [1, с. 12]. В «Історії українського селянства» 2006 р. видання теж говориться про те, що до бідноти слід відносити на Полтавщині лише тих, хто мав у своєму розпорядженні до 3 дес. землі [9, с. 381]. Свого часу М.А.Якименко вже обґрунтував ідею, висловлену ще М.Н.Лещенком у 1970 р. [12, с. 57] про те, що до складу бідноти у конкретно-історичних умовах Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX ст. слід відносити лише ті селянські двори, які володіли угіддями, площею, меншою за 6 дес., тоді як середньозабезпеченими є усі підстави вважати двори з 6-9 дес., а заможними, відповідно, 9 і більше десятин [35, с. 4] з цією точкою зору згоден і автор цих рядків [17, с. 203]. Що ж до терміну «куркуль», то за свідченням такого знавця історії полтавського селянства, як економіст Полтавського губернського земства В.І.Василенко, під цим ім'ям полтавські селяни розуміли селян – переселенців «з чужих сіл, які оселилися хуторами на куплених панських землях» [2, с. 24].

Маючи недостатню для успішного господарювання площу власних сільськогосподарських угідь, основна маса селянсько-козацьких дворів відчувала гостру потребу у тягловій силі – конях і волах, а також іншій худобі (корови, вівці та свині). Статистика 1900 р. зафіксувала у середовищі непривілейованих станів Полтавщини 27,9% господарств, у яких взагалі не було ні коней, ні волів. Питома вага тих, у розпорядженні яких був лише один кінь, складала 10,4%; одна корова – 7,3%. Отже, за цими показниками біднота складала 45,6%, а середньозабезпечена категорія (2-3 голови худоби) – 36,2%. Заможних (4-6 і більше худоби) – 18,2% [28, с. 105]. Загальною тенденцією для дрібних сільськогосподарських товаровиробників було зростання поголів'я тварин у наступний після 1900 р. період. В існуючій історичній літературі досить поширеною є теза про занепад у зв'язку з початком Першої світової війни сільського господарства України загалом і селянського господарства Лівобережжя, зокрема [9, с. 498; 10, с. 15]. Проте у Полтавській губернії не лише не прослідковується ніякого занепаду, а навпаки, мало місце певне зростання основних його показників як у галузі рослинництва, так і тваринництва. По-перше, число селянсько-козацьких господарств зросло з 1910 по 1916 роки з 458 661 до 480 806, тобто на 4,8% [29, с. 23], а їх землеволодіння порівняно з 60-ми роками XIX ст. збільшилося більш як у три рази [29, с. 31]. По-друге, у галузі тваринництва теж мало місце (за окремими виключеннями) зростання відповідного поголів'я: робочих

коней – на 5,2%; молодняка – на 76%; великої рогатої худоби – на 10,8%. Скорочення поголів'я стосувалось лише овець (на 14%) та свиней і підсвинків (на 50%), що в умовах війни є цілком зрозумілим. На кожні 100 господарств непривілейованих станів у 1916 р. припадало 788 курей, 49 качок, 36 гусей та по 2 індики [30, с. 149, 154].

Окресливши загальний стан матеріально-технічної бази дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва на рубежі XIX-XX ст., звернемось до соціально-економічних та політичних умов, у яких воно функціонувало. Перше, на що у цьому зв'язку слід звернути увагу, так це викупні платежі колишніх поміщицьких селян (а це близько третини усіх сільських станів Полтавщини), та оформлення так званих володільних записів тих категорій мешканців краю, які перебували у віданні Міністерства державних маєтностей. Правовою підставою для організації викупу землі, яка, як і самі кріпосні селяни, вважалась власністю поміщика, був комплекс законів згідно відомого маніфесту від 19 лютого 1861 р. Основним законодавчим актом, на основі якого, власне, і здійснювалося оформлення особистої свободи кріпаків, було «Положення про викуп...», та «Місцеве Положення про поземельний устрій селян, поселених на поміщицьких землях в губерніях малоросійських: Чернігівській, Полтавській і частині Харківської». Не вдаючись у деталі аналізу умов отримання колишніми кріпосними селянами Полтавщини давно очікуваної волі, що у науковій літературі висвітлено досить добре, зауважимо лише очевидний факт виключно важких умов подальшого функціонування дрібних товаровиробників через їх переобтяження різними платежами та натуральними повинностями. Так, за підрахунками Н. А. Куреньгіна після оформлення викупних угод селяни шести повітів Полтавщини (94 978 осіб) одержали на викуп 166 152 дес. землі. При цьому уряд заплатив поміщикам 6 108,9 тис. руб., у середньому по 36 руб. 77 коп. за десятину. Згадана сума була записана у якості боргу селян державі, який вони повинні були погасити протягом 49 років. Окрім цього, селяни зобов'язувались заплатити поміщикам готівкою 1 143,2 тис. руб. додаткового платежу. Частину цієї суми поміщики «подарували» селянам, тоді як інша була замінена роботою на поміщика, або випалата її відтерміновувалась. Інколи вона надавалась у розстрочку з нарахуванням відсотків, погашати які знову ж таки колишні кріпаки мусили роботою або готівкою [11, с. 259].

Нещодавно в історіографії селянської реформи 1861 р. з'явилась нова концепція (В.М.Шевченко), згідно якої, як це не дивно звучить, скасування кріпосного права було здійснене як не в інтересах поміщиків, так і не в інтересах селян, а самої лише тогочасної держави [34, с. 58]. Висловлена точка зору суперечить усім найвизначнішим дослідженням

процесу скасування кріпосного права, починаючи від професора Ю.Е.Янсона [36, с. 71] і закінчуючи академічною «Історією українського селянства» 2006 р. видання [9, с. 363]. Щодо селян, то у межах Полтавщини цілком очевидним є скорочення їх землеволодіння у порівнянні з дореформенним періодом – від 8,2% за підрахунками Н.А.Куреньгіна [11, с. 259], до 37,2% – на думку П.А.Зайончковського [8, с. 366] та М.Н.Лешенка [13, с. 282]. Нерідкими були випадки, коли селяни, не бажаючи платити викуп, самі відмовлялися від землі, мотивуючи це «нездатністю виконувати грошову повинність» [11, с. 255]. Підстави ж для такої поведінки у селян були, адже вартість викупу однієї десятини за 49 років складала 187 крб. 16 коп. [31, с. 109] при ринковій її ціні у 50-х роках XIX ст. в межах 20 крб. [11, с. 260]. За твердженням сучасників викупні платежі у чорноземних губерніях нерідко перевищували прибутковість тієї ж таки десятини отриманої від поміщика землі [33, с. 123]. Інколи органи державної влади лише з допомогою військової операції примушували селян підписувати уставні грамоти, як це було, наприклад, у 1862 р. у мастку князя Жевахова у Пирятинському повіті [18, с. 103]. Про те, скільки колишні кріпосні селяни Полтавщини втратили з фінансової точки зору, а поміщики, відповідно, виграли, свідчить спеціальне дослідження цього питання І.Вільсоном у 1878 р. Згідно його підрахунків лише за два перші пореформені десятиріччя на домогосподарів цієї категорії населення нашого краю було нараховано 9 839 547 руб., які слід було внести до державної казни [3, с. 340]. Майже усю цю суму (99,5%) було стягнуто різними способами, у числі яких було навіть фізичне насилля над боржниками, про що, наприклад, у 1883 р. писала одна з ліберальних столичних газет. «Коли кулачні аргументи не діють, – читаємо в одній з кореспонденцій «Русского кур'єра», – боржника відправляють у волость і ув'язнюють у кутузку... Коли ж навіть після побиття, голоду і холоду належні платежі все ж таки не надходили, тоді начальство йшло до хати боржника і забирало там будь-яку річ, що мала певну цінність для продажу з аукціону» [5, 22 арк. 6]. І все це мало місце тоді, коли соціально-економічна ситуація в українському селі наприкінці XIX ст. суттєво погіршилась під дією різних чинників, у числі яких була також світова аграрна криза [6, с. 32]. За наказом міністра внутрішніх справ у 1893 р. у європейській частині імперії було здійснене спеціальне обстеження сільських громад, у результаті якого було встановлено, що у Полтавській губернії 70,1% їх загального числа мали борги по тим чи іншим платежам [7]. А ще ж були і так звані «необов'язкові» платежі, які мусили вносити ті ж сільські стани. Серед них були: утримання народних училищ, наймання квартир для поліцейських урядників з їх опаленням та освітленням, витрати на

видалення із середовища громади злочинців та ряд інших. У переведенні на гроші за 1895 р. полтавські селяни витратили на все це теж немало коштів – 151 675 руб. 76 коп. [20, с. 58].

Окрім різноманітних податків та викупних платежів, які колишні поміщицькі селяни мусили вносити до 1 січня 1907 р., а колишні державні – до 1937 року, господарство непривілейованих станів було переобтяжене ще й так званими натуральними повинностями. У ряді випадків селянам дозволялось замість натуральних повинностей сплачувати гроші. Проте такі повинності як шляхова, караульна, ремонт мостів, гатей, супроводження і охорона арештованих виконувались силами і засобами сільських станів [4, арк. 113]. Чи не найтяжчою для останніх була шляхова повинність, яку часто-густо треба було відбувати у гарячу літню пору.

Аналізуючи дрібнотоварне сільськогосподарське виробництво в умовах Полтавщини другої половини XIX – початку XX ст. слід мати на увазі, що до цієї категорії населення слід відносити не лише козаків та селян різних розрядів, але й частину привілейованих станів – дворян, офіцерів та чиновників відповідного рангу. Так, земський подвірний перепис 1910 р. зафіксував на Полтавщині з усіх 5459 господарств привілейованих станів, які володіли орною землею, мали до 6 дес. – 30,6%; від 6 до 9 дес. – 11,2%; 9-15 – 12,6%; 15-25 – 10,6%; 25-50 – 11,5%; 50 і більше – 23,1% [9, с. 47]. Отже, за нашою класифікацією близько 2 000 господарств привілейованих станів є підстави теж віднести до дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва. Проте його становище не йде у порівняння з непривілейованими станами, адже привілейовані стани не лише не були обтяжені викупними платежами, не платили «мирських» зборів та не виконували натуральних повинностей, але й вносили менший поземельний державний збір – на 36,7% [27, с. 127]. Та незважаючи на цілий комплекс факторів, що об'єктивно стримували процес модернізації дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, непривілейовані стани все ж таки постійно нарощували виробництво головних зернових культур шляхом неухильного зростання їх урожайності. Так, наприклад, якщо жита у 1901-1905 рр. полтавські селяни збирали у середньому по 72 пуди з десятини, то у 1916 р. – 89 пудів; озимі пшениці відповідно: 72 і 80 пудів; вівса – 67 і 78 пудів; ячменю – 64 і 72 пуди; гречки – 41 і 65 пудів; проса – 57 і 62 пуди; картоплі – 462 і 883 пуди [24, с. 135]. З 1861 по 1917 рр. дрібні товаровиробники майже подвоїли площу своїх угідь за рахунок скорочення землеволодіння привілейованих, що дозволило їм у 1916 р. як за таким показником (у селян – 1 369 234 дес. орної землі, а у

привілейованих станів – 436 987 дес.), так, відповідно, і валовому збору зернових [32, с. 199] зайняти лідируючі позиції.

Висновок із усього вищесказаного очевидний: дрібнотоварне сільськогосподарське виробництво в умовах аграрних реформ 60-х років XIX ст. і до 1917 р. включно не розорялось і зникало, як раніше твердили апологети марсизму-ленінізму, а також деякі сучасні російські автори з неоімперським мисленням, а навпаки, всупереч вкрай несприятливих економічних і політичних обставин постійно зміцнювалось, витісняючи з аграрного ринку великі поміщицькі господарства. Цей історичний факт дає підстави для твердження про те, що і в сучасних українських реаліях навіть дрібні особисті селянські господарства, не кажучи вже про фермерські, можуть і повинні успішно розвиватися. Обов'язок же владних інституцій не заважати, а всіляко сприяти їх функціонуванню зважаючи на їх надзвичайну стійкість і живучість навіть у несприятливому соціально-економічному середовищі, що було помічено і теоретично обґрунтовано ще на початку XX ст. такими економістами, як О.В.Чаянов, А.М.Челінцев та М.В.Рклицький.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бедин В. В. Крестьянство и крестьянское движение в Полтавской губернии на рубеже XIX-XX вв.: автореф. дис...канд. ист. Наук: 07.00.02 – История СССР/ В. В. Бедин. – Л.: Институт ист. АН СССР. Ленинградское отд-е, 1961. – 19 с.
2. Василенко В. І. Вжиткі селянські по Полтавщині / В. І. Василенко. – СПб.: Тип. училища глухонімих, 1906. – 47 с.
3. Вильсон И. Выкупные за земли платежи крестьян – собственников, бывших помещичьих. 1862-1876/ И. Вильсон// Записки императорского русского географического общества. По отделению статистики. – Т. V. – СПб., 1878. – с. 259-380.
4. Державний архів Полтавської області. – Ф. 826. – Оп. 1. – Спр. 30: «Пирятинська землевпорядкувальна комісія». – 227 арк.
5. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 1120. – Оп. 1. – Спр. 1208: «Переписка з Чернігівським у селянських справах присутствієм». – 77 арк.
6. Жданков А. В. Изменение условий сельскохозяйственного производства в европейской части России конца XIX века под влиянием аграрного кризиса / А. В. Жданков. – Л.: Тип. ВИР, 1976. – 35 с.
7. Задолженность сельских обществ по казенным, земским и мирским окладным сборам и в продовольственные капиталы. – СПб.: Изд-е ЦСК МВД, 1894.- 143 с.

8. Зайончковский П. А. Крестьянская реформа 1861 г. / П.А.Зайончковский// Большая советская энциклопедия. – Изд-е 2-е. – Т. 23. – М.: «Наука», 1961. – с. 365-366.
9. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах.- Т. 1 (відп. ред. В.А. Смолій). – К.: Наук. думка, 2006. – 631 с.
10. Кравець Ю.А. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки Лівобережної України (90-ті рр. XIX ст. – 1917 р.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України/ Ю.А.Кравець. – Луганськ, 2007. – 20 с.
11. Куреньгин Н. А. Крестьянская реформа 1861 г. в Полтавской губернии (итоги по шести уездам) / Н. А. Куреньгин// Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. Сборник VI. – М.: Изд-во «Наука», 1965.- с. 249-279.
12. Лещенко М. Н. Класова боротьба в українському селі в епоху монополістичного капіталізму (60-90- ті роки XIX ст.)/ М.Н.Лещенко. – К.: Наук. думка, 1970. – 304 с.
13. Лещенко М. Н. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 г. / М. Н. Лещенко. – К.: Вид-во АН УССР, 1959. – 521 с.
14. Литвак К. Б. Социально-экономический строй крестьянского хозяйства Полтавской губернии (по материалам земских подворных переписей 1880-х гг. и 1910 г./ К. Б. Литвак// Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода. Сборник статей.- М.: Изд-во АН СССР, 1982. – с. 217-237.
15. Лихина Л. с. К вопросу о проведении реформы 1861 г. в Полтавской губернии / Л. с. Лихина// Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г. – К.: Изд-во АН УССР, 1962. – с. 437-444.
16. Мар'євська М. Ю. Розвиток дрібнотоварних селянських господарств Полтавщини в умовах формування ринкових відносин (друга половина XIX-початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки / М.Ю.Мар'євська. – К., 2015. – 19 с.
17. Мар'євська М.Ю. Особливості матеріально-технічної бази селянських (фермерських) господарств Полтавщини епохи вільного підприємництва (1861-1917 рр.)/ М.Ю.Мар'євська // Вісник Полтавської державної аграрної академії. –2015. – №3(66). – с. 202-206.
18. Отмена крепостного права. Доклады министра внутренних дел о проведении крестьянской реформы 1861-1862 гг. – М.: Изд-во АН СССР, 1950.- 311 с.

19. Полтавский земский календарь на 1910 год. – Полтава: Электрич. типо-литогр. «Дохран», 1909. – 156 с.
20. Приложение к всеподданнейшему отчету Полтавского губернатора за 1895 год. – Полтава: Тип. губерн. правления, 1896.- 58 с.
21. Рклицкий М. В. Из прошлого и настоящего черноземной деревни/ М.В.Рклицкий. – Полтава : Изд-е журнала «Хуторянин», 1914. – 117 с.
22. Русский курьер. Ежедневная общественная и политическая газета. – 1883. – 6 июля.
23. Свод данных о состоянии сельского хозяйства в Полтавской губернии (по сообщениям корреспондентов) за 15 лет (1886-1900 гг.). – Полтава: Электрич. типо-литогр. Д. Н. Подземского, 1904. – 385, 210 с.
24. Сельское хозяйство России в XX веке/ под ред. Н. П. Огановского. – М.: Новая деревня, 1923. – 340 с.
25. Сталінська О. П. Аграрні відносини на Полтавщині напередодні Великої жовтневої соціалістичної революції/ О.П.Сталінська// Питання політекономії. – Вип. 3. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1957. – с. 147-158.
26. Статистический временник Российской империи. – СПб.: Изд-е ЦСК МВД, 1866. – 159, 243, 117 с.
27. Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1912 год. – Полтава: Т-во Печатного Дела, 1916. – 215, 130 с.
28. Статистический справочник по Полтавской губернии. – Полтава: Тип. насл. Дохрана, 1911. – 317 с.
29. Статистичний справочник по Полтавській губернії на 1918-1919 рр. – Полтава: Друкарня т-ва Печатного Діла, 1919. – 185 с.
30. Статистический справочник по Полтавской губернии на 1917 год. – Полтава: Тип. т-ва Печатного Дела, 1917. – 377 с.
31. Теплицкий В. П. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60-90-ті роки XIX ст.)/ В. П. Теплицкий. – К.: Вид-во АН УССР, 1959. – 308 с.
32. Труды Центрального статистического управления. – Том VII. – Вып. 1: Статистический сборник за 1913-1917 гг. – М.: 1-я государств. типогр., 1921. – 275 с.
33. Шаховский Д. И. Выкупные платежи / Д. И. Шаховский// Великая реформа. Том VI.- М.: Изд-е Сытина, 1911. – с. 104-136.
34. Шевченко Віктор. Скасування кріпосного права у 1861 році : спроба нетрадиційного аналізу/ Віктор Шевченко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 96 с.

35. Якименко М.А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861-1918 рр.) / М. А. Якименко // Укр. істор. журнал. – 1996.- №1. – с. 3-14.
36. Янсон Ю.Э. Опыт статистического исследования о крестьянских наделах и платежах/ Ю.Э. Янсон. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1881. – 166 с.

* * *

УДК 94 (477) «1953/1964»

О. Лук'яненко

**«У МАГАЗИНАХ НЕМАЄ НИЧОГО...»:
КУПІВЕЛЬНА СПРОМОЖНІСТЬ ОСВІТЯН
У РОЗРІЗІ ЖИТТЯ ПОЛТАВИ ЧАСІВ «ВІДЛИГИ»**

Стаття дозволяє зробити екскурс по магазинам та базарам Полтави на півстоліття назад, прослідкувавши відповідність задокументованих реалій тому, що донині озвучується як «сильне, забезпечене життя в Союзі». Публікація демонструє залежність соціальних настроїв від забезпеченні первинних потреб людини у їжі та комфорті.

Ключові слова: Полтава, десталінізація, повсякдення, освітяни, купівельна спроможність.

У буревіях політичних змін у період десталінізації залишається питання того, як жили люди у часи, коли Країна Рад намагалася наздогнати та перегнати Америку. Зміна світогляду будь-якої замкненої групи суспільства була можливою лише після задоволення первинних, насущних потреб людини. Як і у країнах «загниваючого капіталізму», в СРСР питання заробітків громадян було не менш актуальним, хоча тогочасна перса і переконувала у найщасливішому житті радянських трударів.

Сума заробітної плати сама собою не демонструє того, як жилося освітянам. Для цього варто зазирнути на полиці магазинів, аби дізнатися, що педагогічний колектив вишу міг собі дозволити на такі заробітки. Полтавці як ніхто знали істину Хрущовських заяв про те, що у часи його правління «настав момент здійснення повного задоволення матеріальних і культурних потреб трудящих» [6, арк.156]. Проте, сам у ці часи, за слухним Наталії Шліхти, «слово «дістати» в радянському лексиконі практично витіснило «купити» [20, с.156]. Серед громадян СРСР того